

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 3 (2007)

Υπέρ του ηθικού πλουραλισμού: Τα επιστημολογικά όρια του ανθρώπου και η φύση των ηθικών αξιών

Κρυστάλλη Γλυνιαδάκη

doi: [10.12681/ethiki.22658](https://doi.org/10.12681/ethiki.22658)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γλυνιαδάκη Κ. (2020). Υπέρ του ηθικού πλουραλισμού: Τα επιστημολογικά όρια του ανθρώπου και η φύση των ηθικών αξιών. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (3), 50–56. <https://doi.org/10.12681/ethiki.22658>

Υπέρ του ηθικού πλουραλισμού: Τα επιστημολογικά όρια του ανθρώπου και η φύση των ηθικών αξιών

Κρυστάλλη Γλυνιαδάκη

Ο ηθικός πλουραλισμός είναι ουσιαστικά η άρνηση του ηθικού μονισμού. Ο μονισμός ισχυρίζεται ότι υπάρχει μία και μοναδική, αυτόνομη και αδιαμφισβήτητη, έκφραση της ηθικής τελειότητας, λογικά υπερασπίσημη, η οποία μπορεί να εκφραστεί μέσα από τις παρακάτω τρεις παραλλαγές:

- Υπάρχει μία μοναδική, υπέρτατη Αξία, που αποτελεί τη βάση, την πηγή και το μέτρο όλων των ηθικών κρίσεων (π.χ. Αριστοτελική *ευδαιμονία*)
- Υπάρχει μία μοναδική, ενιαία κλίμακα αξιολόγησης πάνω στην οποία μπορεί να τοποθετηθεί και να μετρηθεί οποιαδήποτε άλλη αξία (π.χ. Ωφελισμός)
- Υπάρχει μία θεμελιώδης, λογικά συνεπής ακολουθία (ordering) βασικών αξιών (π.χ. Ρωλσιανές βασικές ελευθερίες), η οποία κατέχει αδιαμφισβήτητη προτεραιότητα σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο σύνολο αξιών.

Ο ηθικός πλουραλισμός απορρίπτει και τις τρεις προαναφερθείσες εκφάνσεις του μονισμού. Απορρίπτει, δηλαδή, την ηθική *μοναδικότητα*, είτε αυτή αναφέρεται σε μία αξία, σ' ένα αξιολογικό μέτρο, είτε σε μία ιεραρχική ακολουθία αξιών. Αντιθέτως, αναγνωρίζει πως υπάρχει ένα ελάχιστο παγκόσμιο περιεχόμενο ηθικής, το οποίο, όμως, βρίθεται *ασυμβατότητας*. Ως αποτέλεσμα, οι ελάχιστες παγκόσμιες απαιτήσεις της ηθικής *αλληλοσυγκρούονται και αλληλοαναιρούνται*, έτσι ώστε να είναι αδύνατον να συνδυαστούν δίχως κάποια απώλεια ως προς την ηθική πλήρωση του ανθρώπου. Ηθική τελειότητα, λοιπόν, δεν υφίσταται. Αντ' αυτής, υφίσταται ένα πλήθος αντιλήψεων περί της ανθρώπινης ευημερίας, οι οποίες είναι μη συγκρίσιμες στα πλαίσια του ελάχιστου παγκόσμιου περιεχομένου της ηθικής: δεν υπάρχει, δηλαδή, κανένα κυρίαρχο μέτρο σύμφωνα με το οποίο μπορεί να γίνει μία τελική διευθετησή τους.

Σημαίνει αυτό πως ο πλουραλισμός είναι σχετικισμός; Όχι· διότι ο πλουραλισμός προβλέπει πως οι αξιολογικές συγκρούσεις μπορούν λο-

γικά να λυθούν μέσα στο ιστορικό πλαίσιο διαφορετικών κοινωνικών και πολιτισμικών παραδόσεων. Αντίθετα, δηλαδή, και με τις πεποιθήσεις του Καντ και των συνεχιστών του και με την παραίτηση του σχετικισμού μπροστά στην πολιτισμική διαφωνία, ο πλουραλισμός απορρίπτει (1) την άποψη ότι η ηθική είναι ουδέτερη και δεν εδράζεται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις περί των ανθρώπινων συμφερόντων και (2) την άποψη, ότι κάτι τέτοιο οδηγεί στη σχετικιστική αδυναμία διευθέτησης οποιασδήποτε ηθικής αντιγνωμίας. Η ηθική, για τον πλουραλισμό, έχει μία περιορισμένη αντικειμενικότητα: το περιεχόμενό της δεν είναι δεδομένο, είναι όμως *λογικά διευθετήσιμο* μέσα στα πλαίσια διαφορετικών πολιτισμικών και πολιτικών παραδόσεων.

Σκοπός του κειμένου αυτού δεν είναι να υπερασπιστεί τους επιμέρους ισχυρισμούς του πλουραλισμού, σε σχέση με τις βασικές αξίες και την αντιφατική φύση τους. Σκοπός του είναι να αποδείξει πως κάτι τέτοιο γίνεται *νόμιμα*: πως η διαμόρφωση των ηθικών αποφάσεων και η υπόσταση των ηθικών πίστσεων είναι τέτοια, ώστε να επιτρέπει στην ηθική να είναι "περιορισμένα αντικειμενική".

Ας αρχίσουμε, λοιπόν, διαπιστώνοντας, πως η συζήτηση που θα κάνουμε είναι *επιστημολογική* και όχι μεταφυσική: μας ενδιαφέρει να δείξουμε πως είναι *λογικό* η αντικειμενικότητα της ηθικής να μην ισούται με την Καντιανή ουδετερότητα. Θα ασχοληθούμε, δηλαδή, με τη *δυνατότητα* του ανθρώπου να *αξιολογήσει* ηθικές κρίσεις και επιχειρήματα και όχι με τη μεταφυσική υπόσταση των ηθικών κρίσεων αυτή καθ' αυτή. Γιατί περιοριζόμαστε στην επιστημολογία; Διότι τα ανθρώπινα γνωσιακά μας όρια δε μάς επιτρέπουν να γνωρίζουμε κατά πόσο υφίστανται ηθικές αλήθειες ανεξάρτητες από τις εκάστοτε κρίσεις που τις συνοδεύουν. Το αιώνιο δίλημμα μεταξύ ηθικού ρεαλισμού και ηθικού αντιρεαλισμού, δηλαδή, δεν μπορεί ουσιαστικά να διευθετηθεί. Θέλοντας και μη, οι ηθικές κρίσεις και πίστεις είναι το μοναδικό συνάλλαγμα με το οποίο μπορούμε να ερευνήσουμε την Ηθική και να συνδιαλεχθούμε περί αυτής: *είναι λογικό*, λοιπόν, η ηθική γνώση (η αντικειμενικότητα και η αποδειξιμότητα της ηθικής) να θεμελιώνεται μέσα στα πλαίσια της αντιληπτικής δυνατότητας του ανθρώπου.

Αυτό σημαίνει πως οι ηθικές κρίσεις θα εμπίπτουν στους συλλογιστικούς κανόνες της ανθρώπινης νοήσης. Ενορατικές ή παράλογες κρίσεις, π.χ., δε θα μπορούν ν' αποτελούν κριτήριο αποδειξιμότητας. Το "ηθικό", στο βαθμό που είναι αποδείξιμο, είναι *λογικά αναγνωρίσιμο*.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν η (επαγωγική)

λογική, πάνω στην οποία θεμελιώνεται η ηθική, είναι ιδιότητα ιδιωτική ή δημόσια. Μπορούν, με άλλα λόγια, οι ηθικές αλήθειες να διατυπωθούν σε ένα κοινωνικό κενό; Ή είναι απαραίτητη μία (κάποια, οποιαδήποτε- και ποια;) δημόσια αναγνώρισή τους;

Προς απάντηση, ο πλουραλισμός δεν είναι ούτε υποκειμενισμός, ούτε "εμοτιβισμός" - αποκλείει, δηλαδή, την αποκλειστικά ιδιωτική θεμελίωση της λογικής και, άρα, της ηθικής. Κανένας έλλογος άνθρωπος, μόνος του, δε θα μπορούσε να "ανακαλύψει" (ή να κατασκευάσει) ενδεχόμενους οικουμενικούς ηθικούς κανόνες μέσω απλών ασκήσεων της λογικής, καθισμένος αναπαυτικά στην πολυθρόνα του εμπρός από το τζάκι. (Οποιαδήποτε ομοιότητα με ιστορικά πρόσωπα είναι εσκεμμένη). Κι αυτό, διότι ο επαγωγικός συλλογισμός προϋποθέτει το δημόσιο χαρακτήρα της ανθρώπινης εμπειρίας: δεν πρέπει να ξεχνούμε την παρατήρηση του Βιτγκενστάιν, πως η *ερμηνεία* των αξιωμάτων είναι προϊόν κοινοκτημοσύνης· στο, πολυπλοκότερο των αξιωμάτων, επίπεδο των συλλογισμών, ένα επιχείρημα που αναγνωρίζω μόνον εγώ ως ορθό, παύει να είναι ορθό επιχείρημα. Ένας ορθός συλλογισμός που δεν ελέγχεται για την εγκυρότητά του παύει να είναι πηγή ουσιαστικής γνώσης. Άρα ο χαρακτηρισμός "λογικό" και "ηθικό" δεν μπορεί να θεμελιωθεί με αποκλειστικά ιδιωτικό τρόπο.

Από την άλλη μεριά, αναλογιζόμενοι επί τροχάδην το πώς πηγάζει και διαμορφώνεται το "έλλογο" μέσα από το κοινωνικό σύνολο, συνειδητοποιούμε ότι ούτε ο δημόσιος χαρακτήρας είναι αυτόνομα επαρκής ώστε να εγγυηθεί την αντικειμενικότητα ενός επαγωγικού συλλογισμού και, συνεπώς, μιας ηθικής αξίας. Ως βρέφη, βασιζόμαστε στους γύρω μας για την επιβίωσή μας, αλλά και για την ανάπτυξη της αυτογνωσίας και των ιδιωτικών ορθο-λογικών μας ικανοτήτων. Μέσω, προτίστως, της οικογένειας και, δευτερευόντως, της υπόλοιπης κοινωνίας,

(α) πρωτογνωρίζουμε ηθικούς κανόνες τους οποίους -σε πρώτη φάση- αποδεχόμαστε και υιοθετούμε, και

(β) διαμορφώνουμε, ως απόρροια της εμπειρίας μας, τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα μπορέσουμε στο μέλλον να κατασκευάσουμε τα δικά μας επιχειρήματα υπέρ ή κατά των υπαρχόντων κανόνων.

Το πλήθος των κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουμε, δηλαδή, μάς προσφέρουν ένα ακόμα μεγαλύτερο πλήθος ανταγωνιστικών κριτηρίων -ένα σύνθετο και αντιφατικό πλέγμα αντιμαχόμενων οδηγιών- στα πλαίσια των οποίων αναπτύσσουμε την ικανότητα να αξιολογούμε τα επιχειρηματά μας.

Αυτή η διαδικασία, όμως, δεν είναι ακούσια: καθώς ενηλικιώνόμαστε

ως αυτόνομες λογικές μονάδες και αναπτύσσουμε την προσωπική μας ικανότητα αξιολόγησης, επιλέγουμε ποιες από τις αντιμαχόμενες οδηγίες θα αποδεχθούμε και ποιες θα απορρίψουμε. Αρκετές φορές, ο άνθρωπος δε διστάζει να απορρίψει το κοινωνικά "εύλογο" προς χάριν μιας "εσωτερικής" λογικής, την οποία *ινώθει ορθολογικά συνεπέστερη* της κοινωνικά αποδεκτής. Η ορθολογική διαδικασία, λοιπόν, έχει μεν κοινωνική πηγή και δημόσια υπόσταση, αλλά χρειάζεται κι ένα βαθμό ιδιωτικής αποδοχής.

Συν τοις άλλοις, εάν ο ορθολογισμός είχε πηγή αποκλειστικά κοινωνική, η λογική αναγνωρισιμότητα μίας πρότασης θα χρειαζόταν την ελάχιστη συγκατάβαση τουλάχιστον ενός ακόμα ανθρώπου. Μα πόσο λογικό είναι να χρειαζόμαστε τη συγκατάβαση κάποιου άλλου για να γνωρίζουμε εάν έχουμε πονόδοντο; Κι αν και οι δύο συμφωνούμε ότι μας απειλεί ένας πράσινος μονόκερος, είναι αυτό αρκετό για να καταστεί ορθή η ρήση μας περί της υπάρξεως ενός πράσινου μονόκερου; Κι αν ακόμα συμφωνούμε όλοι πως υπάρχουν πράσινοι μονόκεροι, αποτελεί αυτό αδιαμφισβήτητο κριτήριο ορθότητας;

Βλέπουμε, λοιπόν, πως ο ορθολογισμός -η ορθή γνώση και η ορθή κρίση- φαίνεται να καθορίζεται εν μέρει κοινωνικά και εν μέρει ιδιωτικά. Εάν, λοιπόν, θέλουμε να στηρίξουμε την Ηθική πάνω σε ορθολογικά κριτήρια, πρέπει τα κριτήρια αυτά να έχουν μία αντικειμενικότητα (μία αναγνωρισιμότητα) εν μέρει ιδιωτική κι εν μέρει δημόσια. Πρέπει, δηλαδή, να χαράξουμε ένα δρόμο που θα αποφεύγει τον εμοτιβισμό και την υποκειμενικότητα, αλλά και την αντικειμενικότητα με την πλατωνική ή καντιανή σημασία της λέξης: η πρώτη περίπτωση οδηγεί στο χάος του σχετικισμού και η δεύτερη στα χέρια του μονισμού. Και κυρίως, πρέπει να αποφυγούμε τη δήθεν ουδετερότητα του νομικισμού, της λεγόμενης "λογικής ομοφωνίας" (rational consensus) των -πνευματικών απογόνων του Καντ- Ρωλς, Μπάρρυ και Ντόρκιν, και όσων πιστεύουν πως, με μόνο σύμμαχο ένα νοητικό πείραμα (thought experiment), μπορούν να ανακαλύψουν το ένα και μοναδικό σύνολο ηθικών αξιών που θα πρέπει να οριοθετεί οποιαδήποτε κοινωνία. Κανένας αποκλειστικά θεωρητικός συλλογισμός, όμως, δεν μπορεί να θεμελιώσει ένα συγκεκριμένο ηθικό περιεχόμενο, *ακριβώς* επειδή είναι θεωρητικός κι αγνοεί την ιστορική πραγματικότητα: η *εφαρμογή*, η υιοθέτηση των συμπερασμάτων των νοητικών πειραμάτων στην *πράξη* - στο χώρο και στο χρόνο- χρειάζεται *νέο* συλλογισμό και νέα επιχειρήματα. Δε φτάνει να αποδείξουμε ότι ένα σύστημα είναι λογικά συνεπές: πρέπει να αποδείξουμε ότι είναι κι εφαρμόσιμο.

Μπορεί, άραγε, ο πλουραλισμός να βρει μία τέτοια λεπτή αντικειμενικό-

τητα, ένα ενδιάμεσο δρόμο μεταξύ ιδιωτικότητας και δημοσιότητας;

Πιστεύω πως μπορεί. Ας θυμηθούμε αυτό που παρατηρήσαμε πιο πριν: πως η προσωπική μας ταυτότητα και τα προσωπικά μας ορθολογικά και ηθικά κριτήρια διαμορφώνονται διαμέσω των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουμε και των ρόλων που επωμιζόμαστε μέσα σε αυτές. Χρειαζόμαστε, λοιπόν, να βρούμε τον τρόπο με τον οποίο οι ηθικές κρίσεις αναγνωρίζονται, επικοινωνούνται και αξιολογούνται ανεξαρτήτως συμμετοχής και ρόλου σε ομάδα. Και ο τρόπος αυτός είναι η αναγνώριση ότι ορισμένες αξίες και αγαθά είναι κοινοκτημοσύνη του ανθρώπινου γένους.

Η έμφαση εδώ δίνεται τόσο στον παγκόσμιο, όσο και στο διαχρονικό, χαρακτήρα της "κοινοκτημοσύνης": ψάχνουμε, δηλαδή, για στοιχεία που αποτελούν γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης, έτσι όπως αυτή αποκαλύπτεται μέσα από την ανθρώπινη ιστορία. Ο διαπολιτισμικός και διαχρονικός/ιστορικός χαρακτήρας είναι σημαντικότατος, γιατί πρέπει ν'αποφύγουμε να "διαβάσουμε" την ανθρώπινη φύση μέσα από το πρίσμα μιας συγκεκριμένης εποχής ή κουλτούρας: ψάχνουμε για κοινά στοιχεία, ικανά να στηρίξουν ένα διαπολιτισμικό και διαχρονικό διάλογο μεταξύ ένλογων ανθρώπινων όντων. Ούτως ειπείν, η αντικειμενικότητα του ηθικού θα βασίζεται στην ενδελέχεια (και την εντελέχεια) της ανθρώπινης φύσης και θα αποκαλύπτεται μέσα από τη μελέτη της.

Ας ξεκαθαρίσουμε, σε αυτό το σημείο πως, το περιεχόμενο της μελέτης αυτής (η ταυτότητα, δηλαδή, των οικουμενικών και ενδελεχών στοιχείων) δεν είναι επί του παρόντος. Δε μας ενδιαφέρει εδώ ν' αναγνωρίσουμε ποιες είναι οι ελάχιστες οικουμενικές απαιτήσεις της ηθικής και πώς αυτές αλληλοσυγκρούονται, όπως ισχυρίζεται ο πλουραλισμός. Ο στόχος μας τώρα είναι να εξετάσουμε εάν η θεμελίωσή τους πάνω στην ενδελέχεια της ανθρώπινης φύσης

(Α) πληροί τις προϋποθέσεις διασφάλισης της αντικειμενικότητας της ηθικής και

(Β) καθιστά το μονισμό, αναγκαστικά, λανθασμένο.

Όσον αφορά στο πρώτο ζήτημα, αφιερώσαμε παραπάνω ένα εκτενές μέρος του κειμένου στο να διευκρινίσουμε, ότι η έννοια της αντικειμενικότητας θα πρέπει, πρώτον, να οριοθετείται από τις ανθρώπινες γνωσιακές μας ικανότητες και, δεύτερον, να ξεπερνά τις όποιες τοπικές, χρονικές, ή πολιτισμικές συμβάσεις προσπαθούν την προσεταιριστούν. Η "πραγματική" αξία κάποιου πράγματος (αν και εφ' όσον αυτή υφίσταται) γίνεται αντιληπτή μόνο μέσα στα όρια των νοητικών δυνατοτήτων του

ανθρώπου. Αυτό δε σημαίνει πως οι ηθικές αξίες αποκτούν αντικειμενικότητα μέσω ημών, αλλά ότι περιοριορίζονται σε μία αντικειμενικότητα που υπολείπεται σιγουριάς. Ο πλουραλισμός, λοιπόν, αναγνωρίζοντας, κατά πρώτον, αυτά τα όρια και, κατά δεύτερον, το αναγκαστικά τοπικό υπόβαθρο των εκάστοτε κρίσεων περι "λογικού" και "ηθικού", προσπαθεί να αποδεσμεύσει την αντικειμενικότητα τόσο από το τοπικό, όσο και από το δήθεν "ουδέτερο" θεωρητικό. Την ίδια στιγμή, προσπαθεί να της προσδώσει όσο οικουμενικότερο εύρος γίνεται, αρνούμενος να δεχθεί πως ένας άνθρωπος, μία κοινωνία, ή μία εποχή μπορούν να την οριοθετήσουν. Η έννοια της "κοινοκτημοσύνης", λοιπόν, είναι ακριβώς το πλαίσιο που πληροί τις προϋποθέσεις της μέγιστης αναγνωρίσιμης αντικειμενικότητας.

Όσον αφορά το δεύτερο ζήτημα, η ένσταση που τίθεται είναι ουσιαστικά η εξής: εάν δεχτούμε, έστω, ότι η έννοια και το περιεχόμενο της αντικειμενικότητας της ηθικής είναι περιορισμένη, γιατί θα πρέπει αυτό να καθιστά το μονισμό λανθασμένο; Δε θα μπορούσαμε, λ.χ., μελετώντας την ανθρώπινη ιστορία, να συντάξουμε ένα αδιάσειστο κατάλογο από οικουμενικά στοιχεία, αναγνωρίσιμα από κάθε ένλογο άτομο, που θ' αποτελούν και το αντικειμενικό περιεχόμενο της ηθικής;

Απαντώντας σε αυτήν την ερώτηση, έχουμε ουσιαστικά φτάσει στο τέλος της επιστημολογικής συζήτησης περί της θεμελίωσης της ηθικής στον ορθολογισμό, αφού μας ζητείται να μιλήσουμε για το περιεχόμενο της ηθικής και να αποδείξουμε γιατί ένας, μοναδικός κατάλογος θα ήταν (α) αδύνατος και (β) αμφισβητήσιμος. Μας ζητείται, ουσιαστικά, να υπερασπιστούμε τις θέσεις του πλουραλισμού περί ασυμβατότητας των ελαχίστων οικουμενικών απαιτήσεων της ηθικής. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει μία διαφορετική συζήτηση από την προκειμένη, η οποία, ενδεχομένως, να παρουσιαστεί εκτενέστερα στο μέλλον. Παρ' όλα αυτά, θα ήθελα εν τάχει να προειδεάσω τον αναγνώστη ως προς την απάντηση, έτσι ώστε να μπορεί να την αναγνωρίσει και να την αξιολογήσει καλύτερα, όταν τη συναντήσει.

Η σύντομη απάντηση, λοιπόν, στο ερώτημα εάν ο μονισμός αναιρείται μέσα από την ιστορική μελέτη της ανθρώπινης φύσης έχει ως εξής: η ανθρώπινη φύση οριοθετεί ορισμένες οικουμενικές ανθρώπινες ανάγκες (όπως η σίτιση, η απουσία απειλής βίαιου θανάτου, κ.ά.) οι οποίες, όμως, απαιτούν αντιφατικά πράγματα. Ως αποτέλεσμα, το ελάχιστο κοινό περιεχόμενο της ηθικής (οι αξίες, δηλαδή, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις πανανθρώπινες ανάγκες και τις απαιτήσεις τους) δεν είναι ανδιαμφισβήτητο. Χρησιμοποιώντας τη λογική μας ικανότητα -με κριτήρια όχι

τοπικά ή προσωπικά, αλλά οικουμενικά, έτσι όπως ορίστηκαν μέσα από τη μελέτη των ενδελεχών στοιχείων της ανθρώπινης φύσης- μπορούμε να υποδείξουμε ποιες αξιολογικές ακολουθίες είναι λογικές, αλλά όχι ποια είναι η λογικότερη εξ' αυτών, δηλαδή η καλύτερη. Ο μονισμός, όμως, απαιτεί μοναδικότητα, απαιτεί τελειότητα, απαιτεί, δηλαδή, την αναγνώριση ότι μία εξ' αυτών των λογικών ακολουθιών θα πρέπει να οριοθετεί την ηθική οποιασδήποτε κοινωνίας κι εποχής. Αυτό, προτάσει ο πλουραλισμός, δεν αποδεικνύεται μέσα από την ιστορική μελέτη της ανθρώπινης φύσης και, άρα, ο μονισμός είναι απορριπτέος.

Ας συνοψίσουμε, λοιπόν, το στόχο, την επιχειρηματολογία και τα συμπεράσματα αυτού του κειμένου: Σκοπός του κειμένου ήταν να βρει τη νόμιμη επιστημολογική βάση, πάνω στην οποία θα μπορούσε να υπερασπιστεί τους επί μέρους ισχυρισμούς του περί ασυμβατότητας των απαιτήσεων της ηθικής. Αρχίσαμε, λοιπόν, αναγνωρίζοντας πως κάτι είναι αποδείξιμο εάν και εφ' όσον συνάδει με την ανθρώπινη επαγωγική λογική. Υπό αυτήν την έννοια, το ηθικό -στο βαθμό που είναι αποδείξιμο και οικουμενικό- είναι λογικά αναγνωρίσιμο. Συνεχίσαμε δείχνοντας πως το λογικά αναγνωρίσιμο (αλλιώς καλούμενο και "αντικειμενικό") πηγάζει και καθορίζεται εν μέρει ιδιωτικά κι εν μέρει δημόσια, και πως αυτό το ημι-ιδιωτικό, ημι-δημόσιο πλαίσιο μπορεί να οριστεί από την έννοια της κοινοκτημοσύνης στο σύνολο της ανθρώπινης φυλής. Καταλήξαμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η αντικειμενικότητα της ηθικής, καθώς και το όποιο οικουμενικό περιεχόμενό της, θα πρέπει να βασίζεται στη μελέτη των εντελεχών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης. Ως εκ τούτου, τόσο ο σχετικισμός -που προσπαθεί να θεμελιώσει τις ηθικές του προτάσεις αποκλειστικά τοπικά- όσο και οι εκφάνσεις του μονισμού που αντικαθιστούν το τοπικό με το θεωρητικό/ουδέτερο, κρίνονται λανθασμένες.

Ο πλουραλισμός, λοιπόν, κατέχει μία νόμιμη επιστημολογική βάση στη θεμελίωση της ηθικής αντικειμενικότητας στα ενδελεχή χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης. Από εκεί και πέρα, θα πρέπει ν' αποδείξει με νέα επιχειρήματα, πώς τα ενδελεχή αυτά στοιχεία όντως υποστηρίζουν τους ισχυρισμούς του περί αντιφατικότητας του ελάχιστου οικουμενικού περιεχομένου της ηθικής. Ο μονισμός από την άλλη, θα πρέπει να περιορίσει την αναζήτηση της ηθικής τελειότητας μέσα στα πλαίσια της ανθρώπινης ενδελέχειας. Και τα δύο αυτά εγχειρήματα αποζητούν τη διερεύνησή τους σε νέα έρευνα.